

DIŞ HEDİĞİ GELENEĞİNİN RİTÜEL KARAİTERİ VE TOHUMİTONLARI

BİR GÜRBÜZ

Bu yazıda doğum âdetleri içerisinde yer alan dış hediği geleneğinin ritüel karakteri hakkında bilgi vermeye ve bu ritüelin varyantlarını göstermeye çalışacağız.

Yukarıda geçen ritüel kavramından biraz bahsetmek istiyorum. Prof. Dr. Umay Günay ritüeli "Bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünü" olarak tarif etmiştir. (Günay 1990, 10) Bu tarife göre dış hediği geleneğinde görülen kalıplaşmış davranışlar şunlardır:

Temel örnek çocuğun ilk dişinin çıkmasıyla birlikte bulgurun kaynatılması ve komşulara dağıtılıp yenilmesidir. Tabii ki bunun değişik yörelerde varyantları geliştirilmiştir. Bu temel örneğin dışındaki kalıplaşmalar ise; Çocuğun dişinin çıktığını farkedenden kişinin çocuğa bir gömlek alması veya dikmesi, farklı isimler olsa da her yerde bulgurun kaynatılması, -hedüğün içine değişik yörelerde nohut, fasulye gibi baklagiller de konulur ama temel besin bulgurdur- kaynatılan bulgurun çocuğun başından dökülmesi, çocuğun öntüne birkaç eşya konulup seçtirilmesi, hedüğün komşulara dağıtılması ve eve gelenlerin çocuğa hediye getirmesidir. Bu örneği ve kalıplaşmış davranışları gösterdikten sonra sanırım dış hedüğüne ritüel diyebiliriz.

Diş hediği geleneği eski zamanlardan beri yapılmaktadır ve hala güncelliğini kaybetmemiştir. Böyle olmasına rağmen üzerinde oldukça az çalışma yapılmıştır. Çalışanlar da ritüeli doğum âdetleri ile birlikte ele almışlardır. Tabii ki yapılan çalışmaları da inkâr edemeyiz. Ama bunların çoğu derleme mahiyetinde çalışmalardır.

Bu ritüel çeşitli yörelere göre adlandırılma da farklılıklar gösterir. Ama genelde "dış hediği" ve "dış bulguru" tabiri kullanılmaktadır. Sedat Veyis Örnek değişik bölgelerde geleneğe verilen isimleri şöyle sıralamıştır (Örnek 1979, 190-191-192):

* H.Ü. Ed. Fak. Türk Halkbilimi 3. Sınıf Öğrencisi

Denizli/Acıpayam: buğday dirlimesi
Isparta: dirgit dökme
Burdur/Tefenni: dış aşı
Mesin/Silifke: dış börtmesi
Ankara, Çerkeş, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Uşak: dış bulguru
Antalya/Korkuteli: dış dilgiti
Antalya/Serik: dış dirgiti
Konya/Karaman: dışemiş
Ankara: dış edi
Tekirdağ/Malkara: dış günü
Eskişehir: dış mısırı
Çanakkale: dış tohumu
Afyon/Sandıklı: duzlama
Afyon: gölle pişirme
Van/Gürpınar: hedik dişi
Isparta, Ankara, Afyon: dış göllesi
Bunların dışında;
Konya/Taşkent'te: dış göllesi (Gürbüz 1995)
Çorum/Danın'la: dış bulgurdanı (Bababurun 1995) adının verildiği kaydedilmiştir.

Hedik genellikle buğdayın suda kaynatılmasıyla elde edilir. Silvan'da ise sadece nohut kaynatılır (Tatçı, 1991). Buna karşılık Amasya yöresinde çocuğun dişleri iri çıkmasını diye nohut kullanılmaz. Elde edilen hedüğün üstü şeker ve çeşitli kuruyemişle süslenerek misafirlerle ikrâm edilir. Bir kısmı da çocuğun başından aşağıya serpilir.

Bu hedüğün yapılmasının ve çocuğun başından serpilmesinin nedeni çeşitli bölgelerde farklı anlamlar taşır. Örneğin; Çorum yöresinde bulgurun kaynatılmasının nedeni çocuğun dişlerinin bulgur gibi kaynaması, yapı dişlerinin rahatça çıkmasıdır (Bababurun 1995). İstanbul'da çocuğun başından buğdayların dökülmesinin sebebi, dişlerinin çabuk çıkmasını istemektir (İlgaz 1956,1481). Ankara'da ise başka bir anlam kazanarak, çocuğun dişlerinin buğday taneleri gibi muntazam çıkmasının istenmesi şeklini alır (Boratav 1973,189).

Kars bölgesinde bu tören çocuğun birkaç dişi çıkınca yapılmakta. Kars'ta çocuğun kaç dişi çıkmışsa o kadar buğday tanesi yutturur-

lur. Bunun nedeni de çocuğun dişlerinin ölüncüye kadar sağlam kalmasını istemektir (Örnek 1979, 194). Mersin/Silifke yöresinde ise, buğday kaynatmanın nedeni onun bereket sembolü olmasından dolayı çocuğa bereket getireceğine ve tuttuğunun bereketli olmasını sağlayacağına inanılmasıdır (Gürbüz 1995).

Bütün bunların dışında çocuğun dişlerinin sağlam olması fonksiyonu da vardır. Bu yüzden çocuğun başından aşağıya serpilenden hedikten bir miktar ağzına konur. Konya/Ermenek yöresinde bulguru kaynatmanın nedeni çocuğun dişlerinin sağlam olmasını istemektir (Aydın 1982,2). Bazı yörelerde de çocuğun dişlerinin buğday tanesi gibi güzel olması için hedik başından dökülürken dua edilir.

Çocuğun ilk diş çıkardığını gören kişinin onun gömleğini yırtmasının nedeni de çocuğun diş çıkardığını belirtmektir. Bu gömlek yırtma işi Demirkent köyünde diş kolay çıkmasını diye yapılmaktadır (Özder 1967). Çocuğun önüne konulan eşyalar ise genelde makas, tarak, Kur'an-ı Kerim, aynadır. Bunların dışındaki eşyalar ise az miktarda bazı bölgelerde görülmektedir. Bu malzemeleri niteleyen meslekler bölgelere hatta aynı bölgenin farklı yerlerine göre değişik anlamlar kazanmaktadır. Aşağıda bu farklılıkları gösteren örnekler verilmiştir.

Adana yöresinde makas çocuğun terzi olacağına, Kur'an-ı Kerim "Hoca" olacağına işaret eder. Muş yöresinde diğer malzemelerden farklı olarak iğne vardır ve terzi olacağını gösterir (Örnek 1977, 163). Adana yöresinde ise, makas terziliği nitelemektedir. Kalem yine okur-yazar, ayna da çocuğun berber olacağını gösterir. Demirkent'te ise, çocuk makas seçerse sanatçılığı anlaşılır. Ayna seçerse de dünyalığının iyi olacağına inanılır. Kalem; bilgin, altın; zengin olacağını gösterir (Özder 1967). Yozgat yöresinde ise farklı olarak pense, çivi görülmektedir (Ekinci, 1995).

İstanbul'da ise, farklı olarak çocuğun önüne bıçak ve ekme konulur. Çocuk bıçağı seçerse haylaz, ekmeği seçerse kısmeti bol, parayı seçerse zengin, makası seçerse terzi, Kur'an-ı Kerim'i seçerse hafız, aynayı seçerse de süse düşkün olacaktır (İlgaz 1956, 1481). Kars yöresinde de farklı olarak tarak vardır. Bu çocuğun "kuaför" olacağına işaret eder. Ayna diğer yörelerden biraz farklı olarak hayatının aydınlık olacağını gösterir. Makas yine terzi, kalem; okur-yazar, Kur'an-ı Kerim'de "Hoca"

olacağını gösterir (Şahin 1995).

Mersin/Silifke yöresinde de Muş yöresindeki gibi iplik vardır. Bu da çocuğun "terzi" olacağını gösterir. Bu yörede farklı olarak "makas" çocuğun doktor olacağını gösterir. Ayna; berber, kalem de okur-yazarlığına işaret eder (Gürbüz 1995). Çorum yöresinde ise ayna, tarak çocuğun berber olacağına, makas; terzi, kalem okuyacağına işaret eder (Bababurun 1995).

Çocuğa getirilen hediyeler genellikle para ve kıyafetten ibarettir. Ama bazı değişiklikler de görmek mümkündür. Örneğin Ağrı'da çocuğa bir sabun ile bir metre kumaş getirilir. Adana bölgesinde de hedik komşulara tabak içinde dağıtılır. Komşular da tabağa çorap, mendil, oyuncak; para koyarlar (Örnek 1979, 194). İstanbul'da ise, bu işlemin başka bir varyantı görülür. Hedik bir tepsiye konur, içine de para atılır. Sonra davetlilerin önüne konulur. Para kimin önünde bulunursa o kişi çocuğa elbise almak zorundadır (İlgaz 1956, 1481). Silvan'da da buna benzer şekilde hedığın içine para konulur ve etraftaki çocukların bunları alması sağlanır (Tatçı, 1991).

Buraya Sedat Veyis Örnek'in "Geleneksel Kültürümüzde Çocuk" adlı eserinden iki örnek ve Mustafa Tatçı'nın "Silvan'da Diş Hediği" adlı yazısından bir bölüm aldık. Bu alıntılar yapmamızın nedeni şimdiye kadar bahsedilen diş hediği ritüellerinden biraz farklı oluşlarıdır. İlk örnek Gaziantep Kilis'ten, ikincisi ise İskenderun'dan derlenmiştir.

* "Çocuğun ilk dişi çıktığında yapılır. Bir kalburun üstü kurdelelerle süslenir. Kalburun içine makas, kitap, bilezik vb. konulur. Misafir çağırılır. Cuma günü öğle selâsı okunurken çocuk kalbura oturtulur. İyi dileklerle ve zılgıtlarla çocuğun başına hedik dökülür. Dişleri sağlam birisi çocuğun başından ağzı ile hedik alır. Bu alınan hedik bir ipe saplanarak çocuğun bir tutam saçına bağlanır. Böylece çocuğun dişlerinin sağlam olacağı düşünülür."

* "Tanındıklar ve akrabalar çağırılır. Hedik kaynatılır. Bir kalbura Kur'an, ayna, makas, kitap, altın gibi eşyalar konur. Çocuk kalburun içine oturtulur. Cuma selâsı okunurken başına hedik dökülür. Dişi sağlam olan biri ağzına hedik alır. O hedikler ipliğe saplanır ve çocuğun dişi sağlam olsun diye omuz başına iğnelenir."

* "Çocuğun ilk dişi çıktığı zaman nohut-tan hedik yapılır. Daha sonra dişi çıkan çocuk

fazla yüksek olmayan bir damdan aşağı atılır. Altına tutulan bir battaniye ile kurtarılır. Odaya getirilip önüne bazı malzemeler konulur. Bunlar; ayna, muska, tarak, makas ve diğer zanaatlarla ilgili aletlerdir. Çocuk bunlardan hangisini alırsa o aletle ilgili bir meslek seçeceğine inanılır."

Bütün bunlardan sonra diş hediği ritüeli ile ilgisi olmayan ama çocuğun dişinin düşmesi üzerine yapılan bir gelenekten bahsedebiliriz. Bu geleneğe "dişemek" denilmekte ve diş düşüyor anlamında kullanılmaktadır.(Yükseler 1995) Çocuğun ilk dişinin sallanması ve düşmesi neticesinde düşen dişin bir yere atılması veya saklanması şeklinde görülür.

Mersin/Silifke yöresinde çocuğun düşen ilk dişi "düşen diş eğri bitme doğru bit, köpek dişinden pek bit" diyerek toprak dama atılır. Toprak dama atılmasının nedeni de insanın topraktan gelip toprağa geri döneceği ve dişin kaybolmasının istenmemesidir. Düşen her diş için bu işlem tekrarlanır.(Gürbüz 1995) (Gürbüz 1995)

Ardahan'da ise düşen ilk diş bir kağıda sarılarak küçük bir deliğin içine konulur. Bunun nedeni de çocuğun yeni çıkan dişlerinin fare dişleri gibi küçük olmasının istenmesidir.(Şahin 1995) Sivas Karasu'da ise çocuğun çıkan dişleri ailede önemli yerlere gelmiş, iyi mesleklere sahip olmuş, başarılı kimselerin elbiselerin ceplerine gizlice konulur. Böylece çocuk büyüyünce onun gibi başarılı olsun veya dişinin konulduğu elbisenin sahibinin işi neyse ondan olsun istenir.(Çadırcı 1995)

Çorum'da ise iki farklı davranış görülmekte. Birincisi; çıkan ilk dişin kömürle beraber dama atılmasıdır. Bilginin elde edildiği kaynak bunun nedeninin ne olduğu hakkında bir beyan getiremedi. (Bababurun, 1995) Ama Mersin/Silifke yöresindeki gibi topraktan gelip toprağa döneceğimiz veya toprağın bereket sembolü olması ve dişin oraya atılmasıyla bereketleneceği düşüncesi olabilir. Çorum yöresinde ikinci davranış ise; düşen dişin cami avlusuna atılmasıdır. Bunun nedeni de çocuğun dini bütün birisi olmasının istenmesidir.(Yükseler 1995)

Sonuç olarak Sedat Veyis Örnek diş hediği töreninde yapılan bu işlemlerin nedenlerini yiyeceği kutsama, çocuğun rızkını arttırma, bereketi çoğaltma, çocuğun dişinin sağlam olması isteği olarak sıralıyor. Ayrıca çocuğun

geleceğinin ne olduğunu öğrenmek isteği de var ki bu da büyüklerin, çocukların geleceği için ta o yaşlarda kaygılanmaya başladıklarını göstermektedir. Dişmekte de nedenler aşağı yukarı aynıdır. Çocuğun dininin bütün olmasını istemek, başarılı olmasını istemek, dişlerinin küçük olmasını istemek gibi.

Her ne kadar bölgelere göre anlamları değişse de bu ritüelin yapılmasının temel nedeni, çocuğun diş çıkarması ile büyümeye başlaması ve artık evin bir üyesi olma yolunda adım atması, bunun yanında da bereketinin arttırılmasını istemektir.

YAZILI KAYNAKLAR

Aydın, Mehmet; 1982 "Konya Ermenek Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları." Milletlerarası Türk Folklor Kongresi 4. cilt.

Boratav, Pertev Naili; 1973 100 Soruda Türk Folkloru İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Ekinci, Mustafa; 1995 "Yozgat Yöresi Hurafele-ri" Bozok, Yozgatlılar Kültür ve Dayanışma Derneği Aylık Kültür Sanat Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 21, Kasım 1995, sf. 31.

Günay, Umay; 1990 "Ritüeller ve Hidreleler." Milli Kültür sayı: 72 sf: 10-12.

İlgaz, Kadriye; 1966 "İstanbul'da Doğum ve Çocukla İlgili Adetler ve İnanmalar." Türk Folklor Araştırmaları cilt: 4 sayı: 84 sf: 1481, 1483

Örnek, Sedat Veyis; 1977 "Türk Halkbilimi" Ankara, İş Bankası Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis; 1979 "Geleneksel Kültürümüzde Çocuk" Ankara, İş Bankası Yayınları

Özder, M. Adil; 1967 "Doğum ve Çocuk Üstüne Gelenekler, İnançlar." Türk Folklor Araştırmaları cilt: 10 sayı: 213...

Tatçı, Mustafa; 1991 "Silvan'da Diş Hediği." Milli Folklor sayı: 12

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Gürbüz, Emine-Gürbüz, Gülsüm ile 1995 Ocak ayında yapılan görüşme. Gülsüm Gürbüz 23 yaşında, da öğretmen. Emine Gürbüz 31 yaşında ev hanımı.

Gürbüz, Ali ile 1995 Şubat ayında yapılan görüşme. Ali Gürbüz 51 yaşında emekli öğretmen.

Bababurun, Seyhan ile 1995 Nisan ayında yapılan görüşme. Seyhan Bababurun 65 yaşında ve ev hanımı. Şahin, Sebahat ile 1995 Nisan ayında yapılan görüşme. Sabahat Şahin 45 yaşında emekli öğretmen.

Çadırcı, Leyla ile 1995 Nisan ayında yapılan görüşme. Leyla Çadırcı 41 yaşında öğretmen.

Yükseler, Naile-Yükseler, Lütfi ile 1995 Nisan ayında yapılan görüşme. Naile Yükseler 63 yaşında ev hanımı, Lütfi Yükseler 68 yaşında emekli memur.